

JÓSIKA MIKLÓS: „IDEGEN, DE SZABAD HAZÁBAN”

Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Deák Ágnes, Gerhát Ágnes, Gilbert Edit, Joó Judit, Kokas Károly, Szajbély Mihály, Takács József. A kötetet összeállította és a bevezetőt írta: Kokas Károly és Szajbély Mihály. Bp. 1988. Szépirodalmi Könyvkiadó, 845 l.

A kötet három részből áll: az első Jósika Miklós Fejérváry Károlyhoz írott leveleit tartalmazza 1851–1864 között, emigrációja idejéből; a második Kertbeny Károly fényképalbuma az emigráció jelentős személyiségeiről; a harmadik pedig Jósika Emlékalbuma, amelyben különböző korokból származó, különböző típusú írások találhatók. A szerencsésen választott cím jól érezteti, hogy elsősorban a szabadságharc utáni emigráció szereplőiről, s Jósika iratainak kerestül az emigrációs létről ad körképet: az életformáról, a politikai reményekről és a kiábrándultságról, a személyes kapcsolatokról, az irodalmi munkálkodás lehetőségeiről. Legteljesebben és legérdekesebben a levelekben, amelyek tanulságos ismereteket közvetítenek Jósikáról, az emigrációs életről s a levél-műfaj egy jellegzetes változatáról.

A 18–19. század irodalmi levelezései, Kazinczyé, Kölcseyé, Bajza – Toldyé korukban jelentős funkciót is teljesítettek. A hiányzó vagy épp csak formálódó nyilvánosság, az irodalmi élet alakításában a levelekben megteremtették, helyettesítették és kiegészítették a szervezett működési formákat: a kiadás előtt vagy helyett közölték egymással műveiket; megírták róluk véleményüket, megvitatták eltérő nézeteiket, nevelték egymást és saját magukat a kritika művelésére és elfogadására, levelekben körözték azokat a részleteket, amelyeket a cenzúra törölt, stb. Az írók tudatában voltak levelezésük fontosságának, leveleikben elsősorban az ügyek érdekében adott tájékoztatás, a megvitátás, a véleményformálás szándékával írtak, egyéni világuk főként a kulturális feladatok személyes gondjaiban, problémáiban rajzolódott ki, így adtak képet életformájukról, sorsukról, szubjektív világukról. A levél a 18–19. században még formált műfaj, szabályait elsősorban a retorika, s a retorikai előírásokat követő poétikák, leveleskönyvek rögzítik. Alakulása, oldódása a 19. század elején indul meg: a tárgyi világ bővülő sokfélesége, a közlésmódban jellemzővé váló

közvetlenség, az egyre fontosabb szubjektivitás, személyesség lesz jellemző e korszak leveleire, de még úgy, hogy megmarad a formáltság igénye, s úgy, hogy a személyesség és az oldottság még bizonyos korlátok között érvényesül. Jósika Miklós itt közreadott levelezése speciális gyűjtemény: míg a Kazinczy és Kölcsey levelezés egy korszak átfogó képét adja, a több személynek szóló levelekben a legkülönbébb ügyek, kapcsolatok és változásai tárulnak fel, addig itt a levelek egy időben, térben, életmódban, szemléletben nagyonis meghatározott körrel számolnak be, egyetlen személynek, a jóbarátnak szólnak.

Fejérváry Miklós, mint a kötet jól összefogott bevezetőjéből megtudjuk, Amerikában telepedett le; Jósikával valószínűleg Brüsszelben ismerkedtek meg, s a levelek tanúsága szerint bensőséges barátság alakult ki közöttük. Levelezésük folytonos volt; Fejérváry levelei elvesztek, Jósika írásából színes, átfogó kép rajzolódik ki. Ő Magyarországhoz közelebb él, családi, baráti, irodalmi kapcsolatai révén tájékozódni tud az otthoni politikai, kulturális életéről, s beszámol róluk; tudósít az európai politikai helyzetéről; ír az emigráció híreiről, neves és kevésbé ismert személyekről; fontosabb társasági eseményekről; anyagi gondokról; irodalmi munkásságáról és a kiadás problémáiról; családi eseményekről, anekdotákról. A vázlatos felsorolásból is nyilvánvaló, hogy a levelek gazdag képet adnak az emigráció köréről, de egyneműben, mint a korabeli levelezések: funkciójuk a tájékoztatás, s nem az ügyek formálása, kiegészítése. Legfőbb műfaji újdonságukat azonban nem ez az egyoldalú szerep világítja meg, hanem a levelezés egészére jellemző közlésmód: a saját magát, az embereket, az eseményeket átszínező ironia.

Ironikus látásmódjában, közlésmódjában szigorú ítélet van, amely könyörtelenül célba veszi az elvtelenséget, a hajbókolást, a ködevő politikai ábrándokat, az ürességet takaró külső pompát, a hiúságot, a fonákságot. Józan, a realitásokkal mindig

számot vető felelősség, morális igény áll ironikus ítéletei mögött, s az a pesszimizmus, amelyet sorsa, az események és a fel-felröppenő, megalapozatlan politikai tervek, a hazai és az európai hírek keltettek benne. „Itt is minden a régiben van; az örökös refrain az, hogy a situatio nem tartható, s mégis miként látjuk: Ausztriában, Rómában, Nápolyban, Franciaországban és főleg ott, igen szépen tartja magát, s én legalább azt hiszem, hogy ezután is tartandja: mert a hadseregeket jól fizetik, szalagozzák, parádéztatják — a nép pedig fenegyerek és nagy vitéz a balládokban és forradalmi hírlapokban, de ha egyszer jól rápörkölte, beadja derekát, s hallgat, mint a nyúl.” (41) Iróniája a politika múltbeli és jelenkori irányítóira is lesújt: Görgey magyarázkodásait emlékirataiban „humoristicus regénynek”, „kiszappaңызásnak és szerencsétlenítésnek” nevezi (32); 1867-ben a hazai követválasztás jelöltjeit sommásan „Fabius Cunctatoroknak” titulálja (324); Ferenc József pedig csak „beceneven” szerepel, mint Ferenc Józsi, Szepi, Ferkó, Ferkó Pepi. Kipellengérei az emigráció neves személyiségeit is: a Kossuth család feltűnést keltő felvonulását hivalkodó „kuruc toilettben” (36); „a nagyszájú és még nagyobb orrú” Pulszkyt, akit gyanakodva néz, minthogy látta már „a szivárvány minden színein átmenni, és végre kereket oldani.” (53)

Az állandó ironikus beállítódást, látásmódot közvetíti stílusa: a magasztos látászat értéktelenségét, fonákságait érzékeltető ellentétek; a degradációt élesen megnevező, frappáns szóválasztások; a szójátékok, s a gyakran ezek kedvéért választott idegen szavak, kicsinyítések. „Lesz elég fekete-sárga vendég, bál meg lakoma és mindenféle illuminatiók és inlumenatiók [díszvilágítások és részegségek]... Látod, édes druzsám, hogy csak az áll, amit az én proféta tők fejem régen mond: hogy Európa sohasem találta magát oly kedve szerént berántva a maga souse-ába [mártásába] mint most: keresztcskék, tituluscskák vituluscskák [vagyonocskákkal], szalagocskák és kötelek, 25 és handlibet [bilinc] — mi kell nekünk több?” (98) Jósika időnként rajzzal is illusztrálta bemutatásait: főként a kritikáját érdemlő személyeket, jelenségeket rajzolta kedvvel, az ironikus látását demonstráló karikatúrisztikus tehetséggel (87, 135, 214, 230 stb.). A minden köz-

lést átszínező irónia alapján mondható el, hogy e levelek legfőbb jellegzetessége már nem a fontos ügyek objektív bemutatása, hanem elsősorban a közlés: híradás egy meghatározott helyzetű személyiség jellemző világlátásáról, ítéleteiről. Tájékoztató funkciójú levelek ezek is, mint annakidején Kazinczyé, de már nem a tárgyyszerűség, az elfogulatlanság óhajtott igényével, hanem a tudatosan vállalt személyességgel.

Am e személyesség még korántsem „teljes”. Az iróniában a gondolkodó, az ítélkező, a moralizáló Jósikát ismerjük meg — a jóbarátnak írott levelek így a kor felfogása szerint még mindig alanyi formáltságot mutatnak: közvetlensége még nem jelent teljes oldottságot, iróniája eltakarja érzéseit, kevéssé engedi érvényesülni szubjektív vonásait. Magáról főként rövid híreket ír: irodalmi munkáiról, kiadatasi gondokról, a bizonytalan anyagi helyzetről, látogatásokról, családi eseményekről szól néhány tényközlő vagy tréfás mondat: „A mi sorsunkban — privátim értve — semmi változás nem történt. Hazuról közönséges dolgokat írnak, s kevés pénzt küldenek, mint mindig: de azért csak eléünk-éldegélünk, s dolgunk mégis aránylag jóval jobb a múltnál.” (122); „Nekünk sincsen nagy és új bajunk — bár a régiek sem szüntek meg egészen. Fiaim nekem évenként 600 pengő forintot octroyáltak — láthatod, hogy elébb-utóbb capitalista leszek.” (180) Kivételnek számítanak azok a levelek, de inkább levélrészletek, amelyekben közvetlenül, érzelmi megrendültséggel számol be csapásokról: anyósa haláláról, fiai otthoni fenyegetettségéről, vagyonuk elkobzása híreről (105, 123–124). A személyes érintettséget eláruló részek azonban rövidre fogottak, s a megpróbáltatásokban is jelzi a morális vállalás, a lelki erő adományát: „Nekem a gondviselés elég erős lelket adott, s úgy hiszem, megmutattam, minő resignációval tudom túrni, ami engemet ért — de ezen aggodalom gyermekeim sorsán életemen rágódik.” (123) E szubjektív beszámoló után aztán rendszerint gyorsan visszatér a szokott közlésmódjához, az ironikus beszámolóhoz. Élete utolsó esztendeiben, kb. 1762-től elkomorulnak levelei. A politikai helyzet reménytelensége, fenyegetettségük, a betegség, menekülésszerű átköltözésük Drezdában olyan megpróbáltatások, amelyekben odavész ironikus fölnye — e levelek már

rezignált, szomorú beszámoló a politikáról és saját sorsáról.

A kötet harmadik részében kiadott Emlékalbum is jelentős gyűjtemény. Vannak közte versek, értesítő üzenetek, kérvény, házassági kártya, pártalapítási rendelkezés, követségi irat, irodalmi műhöz készült bevezetés, könyvkritika, de az írások többsége levél. A 19. századi közélet, kulturális élet neves személyiségeinek Jósikához (esetleg máshoz) írott levelei találhatók itt: Széchenyi, Wesselényi, Kossuth, Szemere Bertalan, Vörösmarty, Eötvös, Teleki József és László, Mészáros Lázár, Pulszky, Arany, Kemény, Liszt, Vajda János, Tóth Kálmán, Heckenast, Hartleben nevei jelzik, hogy Jósikának milyen széleskörű kapcsolatai voltak Magyarországon is, az emigrációban is. E levelek — miként a többi iratok — elsősorban tájékoztató híradások fontos és jellemző ügyekről; ilyen pl. Teleki József értesítése Jósika akadémiai tiszteleti tagságáról; Kossuth zaklatott levele Teleki László elfogásáról; kiadók, szerkesztők írásokat kérnek vagy éppen a megjelentetés nehézségeiről, a cenzúra működéséről tudósítanak. S bár vannak itt családi, személyes érdekeltégű írások (pl. barátnők levele Jósika feleségéhez), az album egésze túlnő emlékkönyv, magángyűjtemény jellegén: forrásértékű dokumentumai, közéleti hírei és magánemberi érintettsége révén leginkább az emlékiratokhoz áll közel, esetleg mint annak vázlata, kiegészítője, sőt, egyik megalapozója.

A kötet kiadása szerencsés vállalkozás volt — értékét növeli a tájékoztatást szolgáló, összefogott és elemző bevezetés; a körültekintő szerkesztés; az ismeretközlésre, megbízhatóságra, pontosságra törekvés a jegyzetapparátusban. A szerkesztéssel kapcsolatos probléma például Fejérváry leveleinek besorolása. Ezekből csak az maradt meg, amit az író az Emlékalbumban őrzött; Jósika válaszainál a szerkesztők a jegyzetekben utalnak az itt fellelhető írásokra. Nyilvánvaló, hogy az albumból nem lehet kiemelni Fejérváry írásait, ha viszont a Jósika-levelek előtt is közlik, ismétlés lenne. Tökéletes megoldás itt nincs; a kérdés és a választott megoldás a szerkesztők gondjait, megfontoltságát jelzi. Az albumban

vannak üresen hagyott lapok, helyek, ezeket a szerkesztők kétféleképp jelölik: vagy csak a sorszám utáni szaggatott vonallal vagy [üres]-jelzéssel. Mi a kettő közötti különbség? Esetleg az egyik kitépett lapokat jelez? Van ennek valami nyoma a papíron? Vajon félelemből eltüntetett írásokról van szó? Vagy arról, hogy bár nem állapítható meg rendszer az iratok gyűjteményében, Jósika mégis „szerkeszteni” akarta? Az üres helyek ez esetben egy későbbi kiegészítést jeleznek? Egy helyen (545) a szöveg után feltüntetik, hogy utólag betett dokumentum — ennek inkább a jegyzetben lenne helye.

A jegyzetelés nagyon alapos, nagy munkát, a kor pontos és sokoldalú ismeretét tükrözi. Hiányt csak néhány helyen észleltem. A második levélben szerepel Ludvig neve — a jegyzet nem írja meg, hogy melyik Ludvighról van szó, s a névmutatóra utalt érdeklődő három ilyen nevű személyt talál. Igaz, az előszóban szó van Ludvigh Jánosról, ám az első helyen jó lett volna világossá tenni a jegyzetben, hogy róla van szó. Az Emlékalbumban szerepel egy László aláírási levél (509–510): politikai eseményekről, reményekről, a hazai helyzetről van benne szó — jegyzet nincs hozzá. Teleki László írta? — ez azért is kérdéses, mert néhány lappal előbb olvasható Kossuth említett levele Teleki elfogásáról. A dátum szerint írhatta Teleki: Kossuth levele 1860. dec. 22-én kelt, a másik nov. 22-én Genfben; Teleki, mint Kossuth is említi, onnan érkezett Drezdába, ahol elfogták. Jelezni kellett volna, hogy valóban vagy feltehetően ő írta a levelet. Az Emlékalbumban szerepel egy pártalapítási rendelkezés szövege — a jegyzetből csak az tudható meg, hogy eredetije német nyelvű; kiadójáról, helyéről, idejéről vélekedés sincs?

A kötet dokumentációs, irodalomtörténeti jelentősége mellett a levél-műfaj változását, egyéni változatát is reprezentálja. Bevezetője a szükséges ismeretek, az írások legjellemzőbb sajátosságai mellett megvilágítja irodalomtörténeti kapcsolatukat, helyüket Jósika regényei, *Emlékirata*, valamint a modern irodalom egyes műfajai mellett. Jegyzetapparátusa a széleskörű, alapos magyarázatokkal tanulságos és meg-

világító mind a szakember, mind az érdeklődő olvasó számára. A könyv gondozói érdemével nyomatékositva igazolja, hogy az írói levelezések, a látszólag magánér-

dekü gyűjtemények kiadása milyen értéket jelent korok, emberek, műfajok megismerésében.

Mezei Márta

VENEZIA, ITALIA E UNGHERIA TRA DECADENTISMO E AVANGUARDIA

Szerk.: Sárközy Péter, Kovács Zsuzsa. Bp. 1990. Akadémiai K. 451 l.

Aki ismeri a magyar italianisztikai kutatások és publikációk hézagosságát — azt, hogy egyes korszakokkal, illetve szerzőkkel (például a reneszánszsal és Machiavellivel, vagy századunk egyes alkotóival) — viszonylag sokat foglalkoznak, míg másokról úgyszólván tudomást sem vesznek —, az tudja értékelni az Akadémiai Kiadó sorozatát, amely immár több mint húsz éve szép kivitelű, olasz nyelvű kötetekben adja közre egy-egy nagy kultúrtörténeti korszak (reneszánsz, barokk, stb.) olasz–magyar kapcsolatairól rendezett konferenciák anyagát, egyre átfogóbb kapcsolattörténeti panorámát adva. A könyvsorozat ugyanakkor, alapvető erénye mellett is, magán viseli a honi italianisztika egyik legtipikusabb fogyatékoságát: erősen ezoterikus, „csak szakértőknek”-jellegét. Olasz (vagy olykor kivételesen francia) nyelvűsége már eleve elzárja az olvasóközönség túlnyomó többségétől (még magyar nyelvű resumét sem találunk a könyvekben!), ehhez tegyük még hozzá az egyes kötetek magyar viszonylatban is hosszú „átfutási idejét” (a legutóbbi a konferencia után csaknem négy évvel látott napvilágot) és hogy egymástól is nagy időbeli távolságra jelennek meg, úgyhogy a sorozat első kötetei ma már úgyszólván beszerezhetetlenek. S akkor még nem szóltunk az árukról — a legutóbbi nyolcszázötven forintba került — ami szinte garanciát jelent arra, hogy ösztöndíjból tengődő egyetemi hallgatók, vékonypénzű pedagógusok vagy kutatók — vagyis akik számára talán a leghasznosabb olvasmány lenne — ne vásárolhassák meg.

Mindezt nem árt előre bocsájtani, amikor a sorozat legújabb kötetéről írunk, melynek címe: *Venezia, Italia e Ungheria tra decadentismo e avanguardia*, azaz: Velence, Itália és Magyarország dekadentizmus és avantgarde között. A kötet a Magyar Tudományos Akadémia, a Művelődési Minisz-

térium, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a velencei Giorgio Cini alapítvány szervezésében 1986. június 10. és 13. között Budapesten megrendezett hasonló című nemzetközi tudományos tanácskozáson elhangzott előadások zömének szövegét tartalmazza. (Hogy melyek azok, amelyek elhangzottak ugyan, de nem jelentek meg, az kiderül a tartalomjegyzéknek és a konferencia „munkaprogramjának” összehasonlításából.) A könyvet szerkesztő Sárközy Péter és Kovács Zsuzsa gondos munkával osztotta a huszonöt tanulmányt hat tematikus részre.

Az első két rész Olaszország és hazánk történelmi-politikai kapcsolatait — „párhuzamait és keresztződéseit”, ahogyan Jászay Magda írta — tekinti át a századvégtől a trianoni békekötésig. Hogy e tanulmányok — melyek közül megemlíteném Jászay Magdát, Ormos Máriaét és Francesco Guidát — zömét az időközben a világban és Magyarországon végbement éppoly gyors, mint amilyen mélyreható változások dacára sem érezzük túlhaladottnak, az tudományos objektivitásukat, hitelességüket, tacitusi „sine ira et studio”-jukat dicséri. Pedig olyan örök-neuralgikus kérdésekről van bennük szó, amelyeknek újraértelmezése és átértékelése éppen napjainkban gyorsult fel igazán: a történelmi Magyarország és a nemzetiségek kapcsolatáról, a kommunáról, Trianonról, Horthy Magyarországnak és Mussolini Itáliájának kapcsolatáról.

A kötet utolsó, hatodik része „az új művészettel: a filmművészettel” foglalkozik. Nemeskürty István — aki sokoldalú egyéniségének köszönhetően egyszerre megbecsült képviselője az italianisztikának és a filmesztétikának — *A filmesztétika kialakulása a huszadik század első évtizedeiben Magyarországon* címmel értekezik arról, hogyan gondolkodtak a „képpé varázsolt időről” nagy íróink és gondolkodóink Babits Mihálytól